

ЙОГАН ДИТЧ

---

ГЕНОЦИД, ПОРІВНЮВАНІСТЬ Й «ВІГІВСЬКА»  
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ.  
ВІДПОВІДЬ С. КУЛЬЧИЦЬКОМУ

У полемічній статті на сторінках часопису «Голокост і сучасність» професор Станіслав Кульчицький обговорює мою статтю «Поборюючи “нюрнберзьку історіографію” Голодомору»<sup>1</sup>. Небагато вчених настільки ж добре, як Кульчицький, обізнані з історією голоду 1932–1933 років та й загалом з епохою сталінізму в радянській історії. Його довга й блискуча кар’єра складалася на тлі одного з найбільш політично бурхливих періодів в українській історії. Безперечно, він був очевидцем і джерелом різноманітних інтерпретацій Голодомору протягом понад двадцять років.

Однак в основі непогодження С. Кульчицького зі мною частково лежить неправильне розуміння головної мети й меж моєї першої статті. До того ж його робота тільки підтверджує моє вихідне твердження, що історію Голодомору затиснули в «нюрнберзьку парадигму» і що значна доля зусиль дослідників і політиків спрямована на приписування провини й з’ясування, кого вважати винним, а не на встановлення того, як могла статися ця трагедія, та супровідної динаміки.

Метою моєї початкової статті, опублікованої в «Ab Imperio» (англійською мовою) й у часописі «Голокост і сучасність» (українською

---

<sup>1</sup> *Кульчицький С.* Роздуми над статтею Йогана Дитча // *Голокост і сучасність*. – 2008. – № 2 (4). – С. 119–124.

мовою), було окреслити історіографію того, що я назвав «нюрнберзькою історіографією» голоду 1932–1933 рр. Підхід полягав не в традиційному історіографічному дослідженні, що має на меті викриття помилок чи оцінку фактів й доводів зі зважуванням усіх «за» і «проти» геноцидного характеру Голодомору. Натомість головною метою було описати й проаналізувати історичний наратив, асоціації, порівняння й ті риси, що сприймаються подібними до інших. Тобто за мету було поставлено не розповісти про те, що дійсно сталося в 1932–1933 рр., і не дати критичну оцінку доказам і фактам, що наводяться в інших викладах (як прийнято в традиційних історіографічних дослідженнях). Незважаючи на вищесказане, деякі коментарі С. Кульчицького потребують подальшого розгляду й відповіді з мого боку.

Перше питання стосується геноцидної природи Голодомору. Вже на початку своєї полемічної статті С. Кульчицький вказує на потребу визнати Голодомор геноцидом і цю його природу за засадничу при вивченні радянського минулого. Твердження про геноцид лунало, звісно ж, давно, і С. Кульчицький навіть вказував на необхідність чи обов'язок визнати його. У 2005 р. він опублікував у газеті «День» цикл про Голодомор з шести частин під заголовком «Чому Сталін нищив українців?», у якому у рафінованій формі загалом викладено ідеї його попередніх робіт і запропоновано нову точку зору на те, чому Сталін убивав українців. Він закликає істориків й інших до того, що вони «мусять» зробити юридичний і політичний висновок, що «Голодомор був актом геноциду», – що є дивним закликом з боку науковця і, певно, не надто схожим на наукове судження.

Інформація, на основі якої С. Кульчицький приймає свій вердикт про геноцид, не відрізняється від тієї, яку подає Террі Мартін у своєму неперевершеному викладі про «національну інтерпретацію голоду 1933 року»<sup>2</sup>. Проте Т. Мартін не вважає геноцидом цей голод. Для обох вчених голод був наслідком вилучення зерна в занадто великих обсягах. Обидва також віддають належне тому, що Сталін убачав причину сільськогосподарської кризи в протидії куркулів, підбурюваних петлюрівськими зрадниками, що просочилися в ряди партії. На мою думку, відмінність в їхній оцінці, чи був він геноцидом чи ні, виходить

<sup>2</sup> Див.: *Terry M. The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939.* – Ithaca & London: Cornell University Press, 2001. – 528 p.

з різних припущень щодо правильності сталінського діагнозу. У розумінні Т. Мартіна, Сталіна справді непокоїв український націоналізм, але він також шукав цапа-відбувайла за лиха, заподіяні суцільною колективізацією. С. Кульчицький розділяє цю думку про Сталіна з більшою пристрасстю: Україна стала «епіцентром репресій», тому що прагнула незалежності від Росії.

На відміну від інших злочинів проти людства й злочинів війни, щоб визнати певні дії геноцидом, необхідно надати докази про наміри злочинців. Акт знищення мав здійснюватися умисно чи ж мав бути передбачуваним наслідком або побічним продуктом певної політики, яких можна було б уникнути, змінивши цю політику. Цей акт має бути навмисним, а не випадковим<sup>3</sup>. Занадто часто намір плутають з мотивом скоїти геноцид. Ярослав Білінський серед багатьох інших дотримувався такої думки, вважаючи «терор голодом, майже вдалим геноцидом» на основі уявлення, що Сталін був українофобом, який таїв «ненависть до налаштованих на автономію українських провідників»<sup>4</sup>. Годі було б розглядати в суді українофобію як прийнятний доказ намірів скоїти геноцид; її б радше визнали мотивом. Інші вчені так само брали мотив за свідчення геноцидних намірів з боку Сталіна<sup>5</sup>. Посилання на початкове значення геноциду, запропоноване Рафаелем Лемкіним, і на факт про неприйняття Радянським Союзом «класу» як категорії, яку можна підпорядкувати під нього, не є наданням доказів. Якщо не можна цілковито засвідчити намір через задокументовані докази, наукова й інші спільноти по всьому світу не зможуть дійти згоди.

Ретельно вивчаючи задокументовані свідчення про наміри Сталіна скоїти геноцид проти українців, Хіроакі Куромія нещодавно зазначив, що неможливо «зробити висновок, що Сталін мав намір заморити голодом мільйони людей на смерть. Не пропагував він відкрито і “терор голодом”. Навпаки, він намагався його приховати. Цілком імовірно,

---

<sup>3</sup> Gellately R., Kiernan B. *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective*. – Cambridge, 2003. – P. 15.

<sup>4</sup> Bilinsky Ya. Was the Ukrainian famine 1932–1933 genocide? // *Journal of Genocide Research*. – 1999. – Vol. 1, No. 2. – P. 153.

<sup>5</sup> Див., напр.: Данилов В.П., Зеленин И.Е. Организованный голод. К 70-летию общекрестьянской трагедии // *Отечественная история*. – 2004. – № 5. – С. 97–111.

однак, що із самого початку Сталін мав намір використати голод до певної міри як інструмент політичного терору». Крім того, для підтвердження теорії про український геноцид потрібні докази, що радянське керівництво – відкрито чи приховано – брало під приціл саме етнічних українців і що Сталін спланував голод, щоб покарати їх<sup>6</sup>. Таким чином, Х. Куромія непрямо повторив висновок Роберта Конквеста, якого той дійшов двадцять років тому. «Що стосується особистої вини Сталіна (так само як і Молотова, Кагановича, Постишева й інших), справедливо стверджувати, що, на відміну від відповідальності Гітлера за Голокост єврейства, її не можна задокументувати, бо не існує розпорядження Сталіна щодо зморення голодом»<sup>7</sup>. Найвірогідніше, на дослідників вже не чекає знахідка «неостиглого стволу», що охайно лежить в одному з колишніх радянських архівів.

С. Кульчицький наголошує, що, будучи людиною з радянської епохи, він мусив позбутися минулого для того, щоб досягти свого теперішнього рівня розуміння. Проте водночас він досить безцеремонно недооцінює тих, хто не пізнав радянської дійсності на власному досвіді, припускаючи, що вони неспроможні досягти такого ж рівня розуміння. Але ж інтенціоналістсько-змовницьку парадигму, яку він пропонує, вперше було сформульовано, або ж концептуалізовано, північноамериканськими вченими під час Холодної війни. В ній закладено думку, що злочин Сталіна і його поплічників дорівнює тому, що його вчинив Гітлер. Тривалий час тема «наслідування прикладу євреїв» не втрачала значення серед науковців з української діаспори<sup>8</sup>. У 1980-х рр. вона викристалізувалася, коли голод назвали «українським Голокостом» чи ж «остаточним розв'язанням Сталіна»<sup>9</sup>. Багато науковців й інших інтелектуалів погодилися, що 1932–1933 рр. були геноцидом, ще до того як це питання вичерпно дослідили. Такий образ міг бути корисним у Холодну

<sup>6</sup> *Kuromiya H.* The Soviet Famine of 1932–1933 Reconsidered // *Europe-Asia Studies.* – 2008. – Vol. 60, No. 4. – P. 667.

<sup>7</sup> *Conquest R.* The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror-Famine. – New York, 1987. – P. 328.

<sup>8</sup> Див., напр.: «Свобода», 3 лютого 1960 р.

<sup>9</sup> Див.: *Dietsch J.* Making Sense of Suffering. Holocaust and Holodomor in Ukrainian Historical Culture. – Lund: Lund University, 2006. – Chp. 5.

війну, щоб передати широким верствам населення відчуття трагедії і ще більше підсилити злу подобу радянської імперії.

Друге питання, яке піднімає С. Кульчицький, – це тема історичного порівняння. Хоча він і визнає, що історичні порівняння є надпозитивним знаряддям у руках дослідника, проте зазначає, що необхідно використовувати чітко окреслені, «порівнювані явища». Чи належать комунізм і нацизм до однієї і тієї ж історії чи, може, вони знаходяться в різних історичних контекстах? Чи можна і чи варто порівнювати комунізм і нацизм як ідеології й політичні режими, себто аналізувати вкупі, як вони співвизначають один одного. Важко уявити ще якісь історичні запитання, які могли б викликати сильнішу реакцію й стати джерелом більш поляризованих відповідей, ніж ці. Вони безперечно виходять за межі традиційних «академічних» питань. Ці запитання переплітаються з ідеологічними, політичними, культурними, юридичними й моральними контекстами, і тісно пов'язані з базовими переконаннями й світоглядами мільйонів людей не лише в державах і суспільствах, в яких у минулому панувала та чи інша ідеологія (чи ж обидві), а й, по суті, в усьому світі.

У своєму аналізі я не ставив за мету зробити таке порівняння, однак звернув на нього увагу. Ця проблема знову й знову виринає в українських підручниках історії, газетних статтях, політичних промовах, історичних документальних фільмах тощо. З точки зору сьогодення, тобто у ретроспективі, Голодомор і Голокост постають тісно пов'язаними й подібними. Те, чи відповідає це здоровому глузду і чи можна це вважати науково виваженим, є питанням для оцінювання вченими, але ми не маємо права нехтувати феноменом, незважаючи на його правильність чи помилковість. Провести чітку лінію між об'єктивною реальністю того, як воно є, і суб'єктивною царинною того, як нам би хотілося, щоб воно було, – завдання не з простих.

Питання, яке не розглядається ні мною у моїй статті, ні С. Кульчицьким у його полеміці, стосується загального стану української історіографії. Загальна проблема в українській історіографії після здобуття незалежності, і зокрема, з підручниками з історії, полягає в дотриманні чи навіть відданості тому, що охрестили «вігівською» інтерпретацією минулого, в якій нація стає серцевиною нового історичного нарративу

про Україну. «Вігівська» історія, за визначенням Герберта Баттерфілда, подає минуле як невідворотний поступ до дедалі більшої свободи й просвітлення, апогеєм якого є сучасні форми ліберальної демократії та конституційної монархії. Загалом історики-віги роблять акцент на утвердженні конституційного управління, свобод людини і наукового прогресу. Вона, ця історія, може бути націоцентричною, як і подається минуле в більшості українських підручників з історії, або ж державоцентричною. Цей термін застосовується загалом (і з презирством) для позначення історій, у яких минуле зображується як невблаганний хід прогресу до просвітлення.

Баттерфілд стверджував, що такий підхід до історії компрометує працю історика в кілька способів. Акцент на неминучості поступу призводить до хибного припущення, що прогресивний порядок подій утворює причинно-наслідковий зв'язок, спокушаючи історика на цьому зупинитися і не шукати інших причин історичної зміни. Фокусує на теперішньому як на меті історичного розвитку, історик стає своєрідним заручником, вибірково вивчаючи лише ті події, що здаються важливими з точки зору сьогочасного<sup>10</sup>. Зміни у теперішньому відповідно вимагатимуть змін в образі минулого, себто історії.

Політичні кола в Україні взяли ініціативу в свої руки, і 28 листопада 2006 р. Верховна Рада прийняла закон про визнання Голодомору геноцидом українського народу. Звичайно, це відображало висновки, отримані від значної частини української наукової спільноти. Мова наукових праць створює враження, ніби не історики, а сама історія говорить за себе. Читачів зваблюють повірити, що інформація береться з певного трансцендентального місця. Це також перегукується з доктриною історицизму Гегеля, згідно з якою правда вкорінена в самій історії. А коли вже політичні заяви й рішення підносять щось до статусу «правди», кинути йому виклик буде конче важко – це урок, який ми вивчили з історії.

*Переклад з англійської*

*Євгена Ровного*

---

<sup>10</sup> *Butterfield H. The Whig Interpretation of History. – New York, 1965. – P. 12–25.*